

Pazyra, Stanisław

"Zaopatrzenie w wodę miast mazowieckich w drugiej połowie XVIII wieku", Elżbieta Balcerzak, "Studia z Dziejów Rzemiosła i Przemysłu", t. VII, Wrocław-Warszawa-Kraków 1968 : [recenzja]

Rocznik Mazowiecki 3, 441-444

1970

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

bijało się na życiu naszych przodków”, miejscowe stosunki przedstawia na dość szerokim tle.

Kompozycja i układ pracy uwzględnia w całej pełni hierarchię poruszonych zagadnień, a przyjęte cezury odpowiadają całkowicie zachodzącym przemianom. Po omówieniu więc dziejów regionu sadowieńskiego w średniowieczu do końca XV wieku, autor kreśli obraz jego rozwoju w czasach Odrodzenia (XVI w.), a następnie jego upadek gospodarczy w okresie ogólnego regresu gospodarczego i kulturalnego w XVII i XVIII stuleciu. Czasom poroborowym poświęca dwa kolejne rozdziały, z których pierwszy obejmuje okres od rozbiorów aż do roku 1864, a drugi zaś — od uwłaszczenia włościan do odzyskania niepodległości. Czasom najnowszym natomiast autor poświęca trzy rozdziały, omawiając kolejno stosunki panujące w okresie międzywojennym oraz w czasie drugiej wojny światowej. Ostatni rozdział poświęca przedstawieniu wielostronnych i chlubnych osiągnięć tego regionu w Polsce Ludowej. Wprawdzie ze względu na wyznaczone limity ograniczył się do dość pobieżnego tylko przeglądu przemian społecznych i gospodarczych, ale podkreśla ich wielką doniosłość i wszechstronność. Skreślony obraz istniejących obecnie stosunków, panujących w Sadownem i w całym

tym regionie, świadczy o imponujących wprost osiągnięciach, a porównanie obecnego stanu z dawniej istniejącym pozwala prześledzić długą drogę, jaką przebyła wieś mazowiecka w swym rozwoju.

Zasługą autora jest niewątpliwie pokazanie tych wszystkich przemian, jakie nastąpiły na wsi mazowieckiej, a których konsekwencją stało się podniesienie na niebywały dotychczas poziom nie tylko życia gospodarczego i kulturalnego, ale — i to przede wszystkim — rozbudzenie i kształtowanie pełnej świadomości społecznej ludności tego regionu.

Całość pracy zyskała bardzo dzięki licznym ilustracjom o charakterze dokumentalnym oraz zamieszczeniu trzech mapek, które pozwalają czytelnikowi na zorientowanie się w położeniu regionu i jego charakterze geograficznym. Skromna zaś, ale estetyczna szata graficzna książki przyczyni się niewątpliwie do jej poczytności.

Należy przy tym podkreślić, że T. Szczechura, znany historyk i działacz społeczny, dał dobry i godny naśladowania przykład zdrowego patriotyzmu, a jego pionierska praca stanowi ważny przyczynek do poznania i spopularyzowania dziejów Mazowsza.

Stanisław Pazyra

Elżbieta Balcerzak, *Zaopatrzenie w wodę miast mazowieckich w drugiej połowie XVIII wieku*, (w:) „Studia z dziejów rzemiosła i przemysłu”, t. VII (1968), s. 29—152. Résumé: Nadbitka, Wrocław—Warszawa—Kraków 1968.

W szybkim tempie postępująca urbanizacja i uprzemysłowienie Mazowsza wywołuje zapotrzebowanie społeczne na prace badawcze również w dziedzinie kultury materialnej. Poważnym dorobkiem w tym zakresie może poszczycić się także Instytut Historii Kultury Materialnej PAN. Jego

to staraniem ukazują się nawet osobne wydawnictwo seryjne pt. „Studia z dziejów rzemiosła i przemysłu”, w którym to wydawnictwie ukazało się sporo cennych publikacji poświęconych tejże problematyce. Ostatnio w wymienionych „Studiach” ukazała się bardzo pożyteczna i interesująca praca dr

E. Balcerzak, traktująca o tak aktualnym i obecnie problemie, a mianowicie o zaopatrzeniu miast mazowieckich w wodę w drugiej połowie XVIII stulecia.

Cytowana publikacja stanowi cenny przyczynek do poznania tego ważkiego zagadnienia. Mazowsze ma bowiem dość bogate w tym zakresie tradycje, ponieważ problem zaopatrzenia miast mazowieckich w wodę miał istotne znaczenie już w średniowieczu. Podobnie jak dzisiaj, tak i wówczas woda służyła nie tylko jako nieodzowny czynnik do utrzymania życia, ale używano jej także jako siły napędowej. Niemalą rolę odgrywała również woda w dziedzinie higieny i zdrowotności mieszkańców ówczesnych miast. Liczne wzmianki źródłowe oraz zapiski kronikarzy podają, że już wtedy w każdym niemal mieście, a nawet miasteczku istniały takie „przedsiębiorstwa”, jak młyny wodne, folusze i łaźnie. W miarę zaś rozwoju miast problem zaopatrzenia ich w dostateczną ilość wody nabierał coraz większego znaczenia i stawał się trudniejszy do zrealizowania. Prymitywne sposoby „dobywania” wody szybko przestały odpowiadać zapotrzebowaniu. Stopniowo więc zaczęto stosować coraz bardziej technicznie skomplikowane sposoby dostarczania wody dla celów osobistych i przemysłowych. Ta rozległa, a mało dotychczas znana problematyka nie została jeszcze wszechstronnie opracowana, zwłaszcza gdy chodzi o terytorium historycznego Mazowsza. Pewne wiadomości z tej dziedziny znajdują się głównie w opracowaniach poświęconych Warszawie. Tę dotkliwą lukę w pewnej mierze dopiero wypełnia praca dr E. Balcerzak.

Kilkuletnie badania autorki nad zagadnieniem zaopatrzenia miast polskich w wodę ukoronowane zostały dysertacją doktorską. Przy opracowaniu krótkiego stosunkowo okresu czasu, bo obejmującego zaledwie półwie-

cze, oparła się ona na dość szerokiej podstawie materiałowej. Wykorzystała nie tylko archiwalny materiał źródłowy, ale cały problem potraktowała na szerokim tle porównawczym, uwzględniła bowiem istniejącą literaturę przedmiotu, i to nie tylko polską, ale i obcą. Starła się przy tym możliwie wszechstronnie potraktować rozległą problematykę wykorzystania wody w miastach mazowieckich i dlatego uwzględniła nie tylko jej zużycie, ale i techniczne sposoby jej dostarczania.

We wstępie autorka uzasadnia wybór Mazowsza tym, że daje ono możliwości prześledzenia tego zagadnienia porównawczo zarówno na przykładzie niewielkich miast, jak i w dużym, szybko rozwijającym się ośrodku, w którym niełatwo było zaspokoić stale rosące zapotrzebowanie na wodę. Wywody swe poprzedza krótką charakterystyką wykorzystanej bazy źródłowej oraz zobrazowaniem stanu miast mazowieckich w omawianym okresie. Przytacza więc liczbę ludności miejskiej i jej strukturę społeczną oraz liczbę domów w poszczególnych badanych miastach w końcu XVIII w. Na tym tle omawia politykę władz w zakresie zaopatrywania ludności miejskiej w wodę, uwzględniając zarówno organizację centralnych, jak i terenowych władz porządkowych. Nie pomija także tak istotnego zagadnienia, jakim był niewątpliwie problem możliwości finansowych oraz głównych źródeł dochodów na ten cel. Na przykładzie Starej Warszawy podaje ciekawe zestawienie wydatków w latach 1765—1796, ponoszonych na utrzymanie porządku i higieny w mieście oraz na budowę i konserwację studzien i wodociągów. Brak odpowiednich źródeł uniemożliwia natomiast autorce pełne przedstawienie problemu zależności między sprawami wodnymi a ogólnym stanem ekonomicznym poszczególnych miast. Podkreśla jednak poważną na ogół rolę i starania władz miejskich w dzie-

dzinie należytego zaopatrzenia miast w wodę. A potrzeby te były znaczne i wielorakie, ponieważ chodziło zarówno o własne bezpośrednie zapotrzebowanie ludności miejskiej, jak i zaspokojenie potrzeb „porządku ogniowego” oraz takich przedsięwzięć miejskich, jak młyny, folusze, łaźnie, browary, gorzelnie itp.

Z kolei omawia autorka stosowane wówczas sposoby nie tylko doprowadzania wody do miast, ale i jej rozprowadzenia po całym mieście. Różne rodzaje stosowanej techniki przy urządzeniach wodnych zależały w znacznej mierze zarówno od samego jej rozwoju, jak i od istniejących w mieście warunków hydrologicznych, które decydująco wpływały na możliwości zaopatrzenia miasta w wodę.

Polityka władz miejskich miała na celu przede wszystkim odpowiednie zabezpieczenie i udostępnienie naturalnych wypływów wód gruntowych w formie właściwego ujęcia źródeł. Główną jednak podstawą zaopatrzenia miast XVIII-wiecznych były niewątpliwie studnie kopane. W większych miastach, jak np. w Warszawie, Płocku lub Łomży, już w XVI w. budowano wodociągi, do czego wykorzystywano dogodnie ukształtowanie terenu. Autorka dokładnie opisuje organizację budowy i samodzielną studzien oraz urządzeń wodociągowych; opiera się głównie na materiałach warszawskich, ale uwzględnia przykładowo także inne miasta.

Specjalny problem dla miast stanowiły kanały miejskie, których zadaniem było odprowadzanie wód zużytych, osuszanie miasta oraz pozbywanie się nieczystości w stanie płynnym. Autorka nie ogranicza się jedynie do problemów technicznych, związanych z zaopatrzeniem miast w wodę lub jej oczyszczaniem, ale wiele uwagi poświęca również tak ważnym zagadnieniom, jak np. zużycie wody, i to zarówno dla potrzeb gospodarstwa do-

mowego, jak dla celów higieny i przemysłu. Omawia ponadto normy zużycia wody w różnych dziedzinach oraz nie mniej istotną sprawę opłat za nią. Podobnie jak istniała zależność spraw higieny i zdrowotności od właściwego zaopatrzenia miast w wodę, tak samo od wody zależał tzw. „porządek ogniowy”. Sprawa ta miała dla miast szczególnie ważne znaczenie, ponieważ przy gęstej, drewnianej zabudowie częste pożary stanowiły jedną z największych ich klęsk. Troska władz miejskich o zwiększenie bezpieczeństwa przeciwpożarowego przejawiała się w różnych formach. Przede wszystkim wydawano liczne przepisy i zakazy o charakterze prewencyjnym. Głównym jednak zabezpieczeniem było niewątpliwie zorganizowanie sprawnie działającej akcji gaśniczej. Skuteczność walki z pożarami zależała w znacznej mierze od dobrego stanu i odpowiedniej ilości sprzętu, a zwłaszcza od możliwości szybkiego i w dostatecznej ilości dostarczenia wody.

W zakończeniu swej ciekawej i pożytecznej pracy autorka, uwzględniając materiały dotyczące 47 miast mazowieckich, stwierdza, że zaopatrzenie naszych miast w wodę w drugiej połowie XVIII w. zależało od wielu, i to różnorodnych względów, wśród których na plan pierwszy wysuwają się takie czynniki, jak np. możliwości jej dostarczenia, czyli od warunków hydrologicznych i ekonomicznych, od sprawności działania odpowiednich władz. Z przeprowadzonych badań wynika, że miasta mazowieckie przeżywały wówczas poważne trudności przy zabezpieczeniu możliwości właściwego zaopatrzenia miast w potrzebną wodę. Mimo pełnego zrozumienia dla tych spraw i podejmowania ogromnych wysiłków zaopatrzenie w wodę na ogół nie było wystarczające.

Należy podkreślić wielką aktualność przeprowadzonych badań. Obecnie bowiem przy tak wielkim rozwoju

techniki sprawa zaopatrzenia naszych miast w wodę jest nadal bardzo żywotnym i palącym problemem, nader trudnym do zadowalającego rozwiązania, zwłaszcza wobec szybko postępującego ich wzrostu i rozwoju przemysłu. Publikacja ta przyczyni się niewątpliwie do pogłębienia naszej jeszcze bardzo skromnej wiedzy o miastach mazowieckich i ich różnorodnej problematyce. Bardzo cennym uzupełnieniem jasnego wykładu treści jest bezsprzecznie bogaty materiał ilustracyjny o charakterze wybitnie dokumentalnym. Dużą wartość ma również przytoczona bibliografia najważniej-

szych źródeł i opracowań, która stanowić będzie cenną pomoc dla osób specjalnie interesujących się tym ważkim problemem. Szkoda tylko, że autorka nie mogła — ze względu zapewne na charakter „Studiów” — zamieścić także spisu treści oraz indeksu nazw, choćby tylko miejscowych.

Praca ta powinna zachęcić badaczy i miłośników Mazowsza do podejmowania nowych monograficznych prac nad dziejami rzemiosła i przemysłu, dotychczas tak mało znanych, a mających piękne tradycje.

Stanisław Pazyra

Danuta Rzepniewska, *Gospodarstwo folwarczne na Mazowszu 1795—1806*, PWN, Warszawa 1968, ss. 362 + 4 nlb, 46 tabel w tekście.

Problematyka rolnicza na Mazowszu nie budziła na ogół zainteresowań naukowych, mimo że region ten miał do niedawna wybitnie rolniczy charakter. Było to tym dziwniejsze, że panujące tu stosunki społeczno-gospodarcze stanowiły ze względu na swą specyfikę nader wdzięczne pole dla badaczy. Dopiero zachodzące ostatnio na tym terytorium radykalne przemiany w strukturze społecznej i gospodarczej unaocznily niejako istniejące w tej dziedzinie możliwości. Zainteresowania te sprawiły, że coraz częściej zaczynają się pojawiać publikacje dotyczące wyników prac badawczych, poświęconych badaniom nad strukturą i stanem gospodarki rolnej oraz zachodzącymi w tej dziedzinie przemianami. Dzięki podejmowanym w ostatnich latach pracom badawczym ukazało się sporo cennych i ciekawych publikacji, które stopniowo wypełniają istniejącą lukę i przyczyniają się do zaspokojenia stale rosnącego zapotrzebowania społecznego. Należy więc wymienić jako przykład takie prace, jak choćby np. S. Russockiego, która przedstawia formy władania ziemią w XIV—

—XVI w.¹, A. Wawrzyńczykowej — o gospodarstwie chłopskim w XVI—XVII w.², M. Biernackiej, zajmującej się wsiami drobnoszlacheckimi na Mazowszu i Podlasiu³, J. Leskiewiczowej — o dobrach osieckich w XVI—XIX w.⁴, a nawet E. Sasimowskiego, poświęconej koniowi garwolińskiemu⁵. Na uwagę zasługuje interesująca praca T. Szcze-

1 S. Russocki, *Formy władania ziemią w prawie ziemskim Mazowsza (koniec XIV — połowa XVI wieku)*. Praca doktorska, Uniwersytet Warszawski, Dział wydawnictw, Warszawa 1961.

2 A. Wawrzyńczyk, *Gospodarstwo chłopskie na Mazowszu w XVI i początkach XVII wieku*, Instytut Historii PAN, Warszawa 1962.

3 M. Biernacka, *Wsie drobnoszlacheckie na Mazowszu i Podlasiu*. Tradycje historyczne a współczesne przemiany, Instytut Historii Kultury Materialnej PAN, Warszawa 1966.

4 J. Leskiewiczowa, *Dobra osieckie w okresie gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej w XVI—XIX w.*, Instytut Historii PAN, Wrocław 1957.

5 E. Sasimowski, *Rozwój i ukształtowanie się konia garwolińskiego na tle środowiska*, „Roczniki Nauk Rol.,” Seria B, t. 76 (1960), z. 4.